

ЗАКОНОМІРНІ ЗВ'ЯЗКИ У СИСТЕМІ МЕХАНІЗМУ ПРОТИДІЇ ЗЛОЧИННОСТІ

Одним з найбільш загальних понять, які вживають кримінологи для позначення системи впливу на злочинність, є протидія злочинності, під якою розуміють одну зі сфер соціального управління, змістовну форму забезпечення і реалізації державної політики у внутрішніх справах [1, с.12].

Протидія злочинності є цілеспрямованим впливом на криміногенні фактори з метою їхнього усунення, послаблення або нейтралізації. Мета і завдання протидії злочинності досягаються шляхом забезпечення комплексного впливу на причини та умови вчинення злочинів і на всі форми прояву злочинності з метою запобігання її самодетермінації.

Протидія злочинності являє собою системне утворення через наявність наступних ознак: інтегрованої сукупності взаємодіючих елементів, об'єднаних для спільної реалізації певної функції; наявності прямих та зворотних зв'язків між компонентами системи; єдність поставлених цілей та визначених завдань тощо. При цьому системні зв'язки, які виникають між складовими елементами, з функціональної точки зору, можуть бути розцінені як механізм протидії злочинності, який відображає динамічну компоненту структури відповідного утворення.

Механізм протидії злочинності є порівняно новою науковою проблематикою, витокami якої слід вважати теоретичні дослідження механізму вчинення злочинів (Р. С. Белкін, Г. Г. Зуйков, О. М. Кустов, А. Ф. Волобуєв, О. Ю. Головін) та механізму управлінської діяльності (В. Г. Афанасьєв, Г. О. Туманов, Ю. Є. Аврутін, С. А. Капітонов). У кримінології були також спроби з системних позицій дослідити функціонування протидії злочинності (або інших ідентичних за змістом систем). Проте, роботи А. Е. Жаїнського, С. Є. Віцина, О. Б. Сахарова, Г. А. Аванесова, В. М. Соміна відносяться до радянського періоду, який мав значну специфіку. В сучасних умовах на порядок денний поставлено питання про необхідність залучення відповідного дослідницького арсеналу до інструментарію кримінології. Тому винесена у назву статті проблематика представляється актуальною.

Закономірні зв'язки у системі механізму протидії злочинності репрезентовані відповідним функціональним компонентом, що об'єднує цілепокладання, визначення (постановку) завдань та реалізацію функцій. Розглянемо їх.

Для оптимізації уявлень про функціональний потенціал системи протидії злочинності необхідно спочатку оптимізувати уявлення про ідеальну модель діяльності, що її виражає. Діалектика пізнання сутності потенціалу (провідної функції) протидії злочинності у тому і полягає, що уточнення розуміння її сутності веде до уточнення розуміння сутності діяльності, що її виражає, а уточнення сутності цієї діяльності дозволяє ще більше просунути у розумінні сутності вказаного явища за допомогою аналізу відповідних функцій.

Системні якості протидії злочинності обумовлені не стільки супідрядністю цілей, скільки об'єктивно обумовленою взаємодією елементів цієї системи. Разом з тим цілі-орієнтири необхідні для протидії злочинності на всіх рівнях. У теорії та на практиці мета повною мірою здатна бути орієнтиром у разі її відповідності деяким об'єктивним вимогам.

Першою об'єктивно обумовленою вимогою є формування уявлень про зміст цілей діяльності на основі систематизації минулого досвіду. Другою вимогою є можливість корекції уявлень про зміст цілі діяльності у зв'язку з об'єктивним змістом провідної функції. Третьою вимогою, що висувається до об'єктивного уявлення про зміст цілей діяльності, є чітке розуміння ролі виняткових обставин, у разі настання яких ціль в принципі не може бути досягнута. Інакше кажучи, мета діяльності при формулюванні повинна відображати умови, за яких її буде досягнуто.

Проблема забезпечення дотримання цих умов є складною. Можливо, саме через її складність нормативно зафіксовані цілі діяльності із протидії злочинності у цей час відсутні. Але відзначені обставини свідчать лише про те, що ця проблема повинна бути вирішена спочатку на теоретичному рівні. У цій статті ми пропонуємо одну з таких спроб.

Представляється, що вирішення цієї проблеми можливе лише після розмежування інтелектуального та вольового моментів у структурі діяльності із протидії злочинності, спрямованої на реалізацію провідної функції системи. При цьому маємо підстави для таких тверджень. Наприклад, про те, що у загальному виді формулювання мети діяльності повинно включати вказівку на способи виявлення потенціалу в кожному конкретному випадку.

Це дозволить у перспективі досить точно в кожний даний момент визначати, наскільки діяльність відповідає змісту функції, що її виражає. Або з достатнім обґрунтуванням відповідати на запитання про те, наскільки наявний потенціал реалізований у даній ситуації, коли будуть виявлені всі умови, здатні забезпечувати ймовірність протиправної поведінки людей як у даній, так і в аналогічних ситуаціях, які способи цілеспрямованої корекції з метою зниження ймовірності протиправної поведінки людей в

аналогічних ситуаціях сприйняті та апробовані на практиці тощо. Таким чином може бути забезпечена неможливість протиправної поведінки в ситуації, про яку відомі умови, що створюють ймовірність правопорушення.

Мета протидії злочинності – більш-менш точна характеристика передбачуваного результату її впливу на певний об'єкт. Вона цілком досяжна, якщо об'єкт, що піддається цілеспрямованому впливу – система злочинності, точніше її очікуваний стан, досяжні в принципі, якщо одержання передбачуваного результату може бути свідомо ініційовано.

У загальному виді мета протидії злочинності – це забезпечення безпеки за допомогою зменшення ймовірності протиправної поведінки громадян у конкретних ситуаціях. При цьому за змістом ст. 1 Закону України «Про основи національної безпеки України» можна сформулювати аналогічне поняття безпеки в сенсі стану захищеності життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства і держави, за якої забезпечуються сталий розвиток суспільства, своєчасне виявлення, запобігання і нейтралізація реальних та потенційних кримінальних загроз [2].

Діяльність із протидії злочинності може досягати своєї мети, тобто повною мірою відповідати вираженому з її допомогою потенціалу – здатності передбачувано впливати на складові безпеки. Характеристика цілі діяльності буде ще більш точною, якщо уявлення про неї будуть чітко розмежовані з уявленнями про інші її характеристики.

Зараз таке розмежування теорією і практикою проводиться досить умовно, насамперед, між поняттями «ціль» і «завдання» діяльності. Існують проблеми і у визначенні характеристик структури взаємин між завданнями і функціями, що виникають у процесі здійснення діяльності щодо протидії злочинності.

Ці розмежування втрачають сенс щораз при спробі простежити їх стосовно конкретного прояву соціальної практики. Так, боротьбу зі злочинністю, яка трактується суспільством як вираження соціального призначення правоохоронних органів, можна розцінювати (виходячи зі змісту самих визначень) і як ціль, і як завдання, і як функцію.

Таким чином, теорія і практика ці поняття не розрізняють. Разом з тим їх розмежування допоможе нам усвідомити, що:

- правильно визначена мета сприяє виявленню об'єктивно існуючих меж можливостей;
- правильно поставлені завдання сприяють визначенню як механізму їхньої реалізації, так і напрямків його вдосконалювання;
- правильно визначена структура взаємин між елементами, що проявляється в процесі діяльності із протидії злочинності, допома-

гає виявляти їхню ієрархію, що характеризує системні якості такої діяльності;

– правильно визначена системна якість такої діяльності допоможе реально оцінювати її відповідність функції, що її виражає, в кожний даний момент.

Цілком можливо, що в результаті такого уточнення з'являться нові уявлення про можливості методу побудови «дерева цілей». Це, безсумнівно, сприятиме підвищенню ефективності його застосування.

Таким чином, мета, визначена суспільством для протидії злочинності, у більш конкретизованому виді може полягати у зменшенні ймовірності правопорушень і злочинів, вчинених громадянами, у ситуаціях, коли це можливо за допомогою корекції відповідних умов. Для формулювання цієї мети може бути використано наступну конструкцію: протидія злочинності за допомогою виявлення і організації наступної корекції умов, які ускладнюють вчинення злочинів і правопорушень в аналогічних ситуаціях надалі.

Таке розуміння змісту мети протидії злочинності обумовлює можливість співвіднесення її формулювання з конкретними часовими і регіональними реаліями на будь-якому структурному рівні.

Уточнення поняття «мета» як однієї з істотних характеристик механізму протидії злочинності та відповідної діяльності обумовлює розгляд інших її елементів.

Проектування цілей безпосередньо на реалізований системою потенціал створює ілюзію того, що формулювання мети може не тільки виражати, але й видозмінювати її. Ця обставина здатна провокувати підміну діяльності як способу вираження потенціалу, діяльністю, яка окрім характеристики власної активності нічого не виражає. Тому співвідношення потенціалу та діяльності, що його виражає, значимо не тільки саме по собі, але й у кожний даний момент. І це співвідношення має свої власні основні характеристики, насамперед, ті, що можуть бути відбиті у понятті «завдання». У цьому сенсі завдання є способом співвіднесення потенціалу, що проявляється ситуаційно, та існуючої у тому ж масштабі потреби суспільства.

У самому загальному виді завдання, як характеристика протидії злочинності, являє собою конкретну програму дій, зорієнтованих на досягнення мети. Співвідношення «ідеальна модель» і «програма дій», зорієнтованих на її реалізацію, здається, не залишає місця для будь-яких оман та ілюзій. Разом з тим і в теорії, і на практиці до доказу істинності такого співвідношення треба ще дійти.

У ранніх дослідженнях проблем системності «завдання» розглядалося як поняття, що дозволяє глибше проникнути в сутність функціонування у сенсі саме одномоментного прояву функції. Та-

ке розуміння завдання дозволяє точно аналізувати процес реалізації потенціалу, де б і коли цей процес не відбувався.

Разом з тим у цей час ні теорія, ні практика розрізненню поняття «мета» і «завдання» належного значення не надають, що спрочиняє постійну підміну одного іншим. Така підміна здатна створювати видимість процесу досягнення мети. Як загальну ілюстрацію цієї тези досить згадати ідею викорінювання пияцтва, реалізовану за допомогою збільшення виробництва прохолоджувальних напоїв, вирубування виноградників, насадження «товариств боротьби за тверезість» та черг за алкогольною продукцією.

Поширене в теорії та на практиці розуміння завдання як «деталізованої» або «конкретизованої» мети всієї складності взаємодії характеристик діяльності із протидії злочинності не відображає. Тоді як саме з'ясування сутності такої взаємодії містить у собі обґрунтування самостійної ролі категорії «завдання». Адже якщо основна роль мети, визначеної у самому загальному виді, – орієнтир, то основна роль завдання, визначеного аналогічним чином, – спосіб організації зв'язку конкретної мети з конкретними можливостями її досягнення.

Інакше кажучи, якщо поняття «мета» дозволяє виражати те, як можуть в ідеалі збігатися функція та діяльність, що її виражає, то поняття «завдання» дозволяє виражати те, наскільки функція та діяльність, що її виражає, збігаються зараз і що треба зробити для того, щоб цей збіг оптимізувати.

Саме через об'єктивно обумовлений зміст категорії «завдання» може бути здійснена характеристика механізму протидії злочинності для забезпечення ефективної реалізації потенціалу системи в справі оптимізації цієї сфери правовідносин.

Протидія злочинності на даний момент не досягає поставленої перед нею цілі, незважаючи на те, що її деталізація відбувається щораз. При цьому завжди дуже важливо знати, чому це відбулося. Саме тому категорія «завдання» і повинна бути досліджена як поняття, що дозволяє узгоджувати конкретну соціальну потребу з об'єктивними можливостями її задоволення.

Правильно теоретично витлумачений і практично сприйнятий зміст поняття «завдання» включає в себе можливість з'ясування причин недосягнення мети. Це необхідно для того, щоб органи та посадові особи, уповноважені суспільством (державою) здійснювати відповідну діяльність, орієнтувались у процесах та процедурах, а в окремих випадках могли обґрунтовано відмовитися від реалізації певних повноважень. Це може трапитися у випадку, якщо немає об'єктивної можливості погодити ідеальну модель майбутнього результату з реальною можливістю його досягнення, або залучити для досягнення об'єктивно необхідні і достатні кошти чи ресурси.

Доволі поширена на практиці політика «пошуку винуватців» серед керівників і фахівців у тих випадках, коли не досягнуто заздалегідь визначеного показника, прямо пов'язана з недостатньо чітким теоретичним розмежуванням понять «мета» і «завдання». Разом з тим формально конкретизована у вигляді «завдання» бажана модель майбутнього результату збільшує вплив суб'єктивного фактору, особливо у ситуації, коли функція, реалізована системою, ототожнюється з обов'язком. Подібний підхід і породив на практиці переконання в тому, що, зокрема для правоохоронних органів, взагалі немає недосяжних цілей і не вирішуваних завдань, а є «погані» керівники і фахівці, які всіляко ухиляються від виконання покладених на них обов'язків.

Уточнення змісту поняття функції протидії злочинності, поряд з уточненням уявлень про співвідношення понять «мети» і «завдання» у вказаній діяльності, можна розцінювати як шлях зняття системного конфлікту за допомогою залучення «механізму вирішення проблем».

Співвідношення функції, як об'єктивно існуючого потенціалу, і діяльності, яка його виражає, проявляючись у протидії злочинності повсюдно, породило потребу теоретичного осмислення понять, що її характеризують. Однією з перших таких спроб було виділення Г. О. Тумановим функцій-завдань і функцій-операцій, а також серед інших основної функції діяльності [3, с. 10]. Фактично, він пророчиво існування якості, об'єктивно притаманної всій системі протидії злочинності.

Проте проблеми це не вирішило. Результатами досліджень цього напрямку просування до з'ясування теоретичного змісту поняття «завдання» у сфері протидії злочинності стало виділення якогось основного завдання, яке, природно, розрізнялось у різних дослідників. Паралельно були спроби визначити загальний перелік завдань, розв'язуваних у ході здійснення вказаної діяльності, у тому числі й автором цих рядків [4, с. 74–75].

Швидше за все, спроби відшукати формулювання завдань діяльності із протидії злочинності шляхом конкретизації її мети, сформульованих на рівні «боротьба зі злочинністю» або близько до неї, ні до чого не приведуть, і, в першу чергу, тому, що такі формулювання якісно від базового формулювання не відрізняються. І якщо можна їх застосовувати, то лише для позначення напрямків роботи відповідних суб'єктів, що має не теоретичне, а суто утилітарне значення.

Є певні підстави вважати, що звернення до інших характеристик механізму здійснення діяльності, реалізованої у соціальній сфері, сприятиме просуванню у вирішенні даної проблеми.

Характеризуючи процес управління і, насамперед, вважаючи його при цьому певною діяльністю, в ньому виділяють такі стадії,

як передбачення, планування, організація, координування, контроль [5, с. 25].

Зрештою вказані стадії управління були охарактеризовані як його функції. Насправді ж, це, скоріше, не функції, а завдання. Адже виділялися вони, поза всяким сумнівом, для забезпечення можливості періодичного порівняння того, як діяльність з управління відповідає функції, вираженої з її допомогою.

Розгляд зазначених елементів процесу управління, як передумови для формування узагальнених характеристик категорії «завдання», може багато чого дати сам по собі. Завдання, як пізнавальна категорія, не може не містити ознак як діяльності, так і вираженої з її допомогою якості. Уявимо собі, що такі характеристики, як передбачення, планування, організація, координування, контроль, крім іншого, здатні виражати собою конкретні дії. І в цих діях, у тому числі, здатна проявлятися функція протидії злочинності.

Такий підхід дозволяє звернути увагу те, що характеристики «передбачення», «планування», «контроль» виражають, швидше за все, діяльність. А характеристики «організація» і «координування» відносяться до вираженої з її допомогою якості.

Основним змістом «якісних» завдань є створення умов для успішної реалізації потенціалу протидії злочинності, а «діяльнісних» – безпосереднє здійснення діяльності, пов'язаної з реалізацією потенціалу. Цей висновок важливий не тим, що його можна поширювати за рамки питання, у ході розгляду якого він був зроблений, а тим, що він містить орієнтир, керуючись яким можна одержати точні теоретичні уявлення про категорію «завдання». Також він узгоджує фактичне «створення умов» з такою формальною ознакою, як «реалізація потенціалу».

Далі, залишається лише уточнити, що створення умов може розглядатися відносно категорії «завдання» зі значно більшим ефектом, якщо ці умови будуть розглядатися в масштабі конкретних ситуацій, а організаційний досвід буде пов'язаний з минулим практичним досвідом, накопиченим у процесі здійснення конкретних видів діяльності.

Іншими словами, зміст категорії «завдання» буде узгоджуватись з категорією «діяльність» і характеризуватись за допомогою категорії «ситуаційна система». При цьому формулюваннями завдань протидії злочинності цілком можуть стати:

- визначення моделі передбачуваної поведінки людини (людей), що включається у відповідні відносини;
- попередня оцінка умов і обставин, здатних сформувати передбачувану поведінку людини (людей), що включається у відносини;
- попередня оцінка варіантів поведінки людини (людей), що включається у відносини залежно від конкретних умов і обставин;

– розробка і оцінка можливих варіантів корекції умов та обставин залежно від реальної поведінки людини (людей), що включається у відносини;

– визначення ознак невідповідності реальної і передбачуваної поведінки людини (людей), що включається у відносини.

У випадку невідповідності реальної і передбачуваної поведінки зазначені формулювання завдань допоможуть оцінити, чи можлива цілеспрямована її корекція за допомогою впливу на певні умови та обставини. Саме цим і буде визначена можливість обґрунтованої відмови від виконання конкретного соціального замовлення у випадку відсутності реальної можливості його виконання.

Таким чином, види діяльності, реалізовані в конкретних ситуаціях, здатні набути якості орієнтирів, що дозволяють спостерігати рівень реалізації потенціалу системи протидії злочинності в кожному конкретному випадку формування певної моделі поведінки людини (людей), що включається у відносини під час протидії злочинності.

Підбиваючи підсумок викладеному, виділимо ключові позиції, що стосуються актуалізованої вище проблеми. Для початку визначимо рівні існування інтегративних зв'язків у системі механізму протидії злочинності. Отже, зазначені зв'язки існують: на рівні мети протидії злочинності; на рівні виконання поставлених (нормативно визначених) завдань діяльності; на рівні самоорганізації управлінських підсистем; на рівні тотожності загальних, спеціальних і забезпечувальних функцій, що досягається на основі організаційної єдності.

Далі: існування подібного роду зв'язків, передбачене нами на початку статті, є продуктом взаємодії окремих компонентів і комплексів цільового призначення, функцій, напрямків і сфер діяльності суб'єктів протидії злочинності. При цьому більш точному з'ясуванню сутності цілей і завдань сприятиме роздільне дослідження інтелектуального і вольового моментів процесів їхнього формування.

Об'єктивно обумовленими вимогами, дотримання яких є необхідним в даному зв'язку, є урахування систематизованого минулого досвіду, зв'язок з об'єктивним змістом провідної функції, а також наявність чітких уявлень про обставини, за яких вони не можуть бути досягнуті або реалізовані.

У зв'язку з цим, мета і завдання протидії злочинності є в більшій або меншій мірі точною характеристикою передбачуваного впливу на відповідний об'єкт, а функції – поєднуювальною ланкою між ними і процесом їхньої реалізації в рамках системи механізму відповідної діяльності. Таке трактування покликане відображати об'єктивні знання про характер взаємодії всіх рівнів системності протидії злочинності і відкривають нові пошукові обрії в напрям-

ку дослідження співвідношення механізму протидії злочинності із суміжними категоріями, визначення системи та аналізу принципів його функціонування тощо.

Список літератури: 1. Босхолов С.С. Основы уголовной политики: Конституционный, криминологический, уголовно-правовой и информационный аспекты. М., 1999. 2. Закон України «Про основи національної безпеки України». 3. Туманов Г.А. Организация управления в сфере охраны общественного порядка. М., 1972. 4. Литвинов О.М. Сучасні проблеми управління профілактикою злочинів. Херсон, 2003. 5. Четвериков В.С., Четвериков В.В. Основы управления в органах внутренних дел. М., 1997.

Надійшла до редакції 21.10.06

І. В. Борисенко

ОСОБА ПОТЕРПІЛОГО ЯК ЕЛЕМЕНТ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ ВБИВСТВ ІЗ РОЗЧЛЕНУВАННЯМ ТРУПА

У правовій літературі неодноразово підкреслювалася важливість криміналістичного дослідження жертви злочину. Особу потерпілого цілий ряд авторів називає одним з основних структурних елементів криміналістичної характеристики злочинів проти особи (В. О. Коновалова, Г. А. Матусовський, А. Г. Відонов та інші). Такий акцент цілком зрозумілий, оскільки особисті якості потерпілого і характер зв'язку «жертва – суб'єкт злочину» накладають відбиток і на механізм вчинення злочину, на особливості організації їх розкриття, розслідування і профілактики.

Сьогодні можна цілком визначено говорити про криміналістичну віктимологію як про окрему криміналістичну теорію, що складається з двох основних блоків. Перший блок складають структурні елементи, що на основі аналізу дій потерпілого забезпечують (на теоретичному рівні) моделювання реальної дійсності, належної ретроспективному встановленню в процесі розслідування. До другого відносять кримінально-релевантні ознаки особи потерпілого та інші значущі (в кримінально-процесуальному або криміналістичному аспекті) обставини, які використовуються для моделювання на основі дослідження трупа загиблого [1, с. 12–13].

До числа основних властивостей потерпілих, що мають криміналістичне значення, відносяться їх вік і пов'язані з ним особливості психіки, сімейний стан, рід занять, інтелектуальний і фізичний розвиток, а також наявність окремих психічних і фізичних недоліків. Серед особливостей, властивих поведінці потерпілих, криміналістично значущими є й такі як: спосіб життя, коло і характер зв'язків, поведінка в побуті, статева культура, зловживання алкоголем та інші, які характеризують їх поведінку поза зв'язком з вчиненими щодо них злочинами.

Аналіз причин і обставин, що зумовлюють вчинення злочинів, вказує на необхідність з'ясування взаємовідносин і взаємодії між жертвою і суб'єктом злочину. Істотним моментом тут є встанов-